

Zdzisław Gębołyś

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Instytut Filozofii

e-mail: zdzislaw.gebolys@ukw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-6322-478X

B

ibliotekarze bibliotek uniwersyteckich, dworskich i miejskich na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871 wobec udostępniania zbiorów

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2020.002>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr hab. Zdzisław Gębołyś, prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (dalej: UKW) w Instytucie Filozofii UKW. Główne zainteresowania naukowe: zawód bibliotekarza – historia, współczesność, problemy etyki zawodu bibliotekarza; bibliografia – metodyka i teoria; organizacja i zarządzanie w bibliotekach; biblioteki mniejszości polskiej na Litwie i w Republice Czeskiej oraz biblioteki mniejszości niemieckiej w Polsce. Autor ok. 300 publikacji naukowych, m.in. *Zawód bibliotekarski na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871* (2002); *Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej* (2012). Współredaktor pierwszej na świecie kompletnej antologii narodowych kodeksów etyki bibliotekarskiej (2008), 2012 – wersja anglojęzyczna. Tłumacz i redaktor wydania krytycznego *Katechizmu biblioteki* Paula Ladewiga (2016) na język polski, angielski i słowacki. Autor kilku bibliografii, w tym: *Bibliografia druków w języku polskim wydanych na Litwie od 1944 do 2014 roku* (2015). Redaktor *Kroniki* w „Przeglądzie Bibliotecznym” (2005–2009). Członek wielu stowarzyszeń zawodowych, i naukowych, polskich i zagranicznych. Stypendysta niemieckich fundacji. Udział w konferencjach, wyjazdach studyjnych, wyjazdach naukowych i dydaktycznych w ramach programu Erasmus. Członek polsko-niemiecko-czeskiego Zespołu Bibliografii Historii Śląska (1987–), członek zespołu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich ds. opracowania kodeksu etyki zawodowej bibliotekarza i pracownika informacji (2005).

S

Słowa kluczowe: biblioteki dworskie; biblioteki miejskie; biblioteki uniwersyteckie; Niemcy; udostępnianie zbiorów; bibliotekarze; 1789–1871

S

Streszczenie: Wiek XIX przyniósł liczne zmiany w życiu politycznym, społecznym i ekonomicznym, które odcisnęły piętno również na bibliotekach. Widać to zwłaszcza na przykładzie bibliotek od dawna działających, służących zarówno nauce, jak i tak zwanej szerokiej publiczności. Na przykładzie niemieckich bibliotek dworskich, uniwersyteckich i miejskich z lat 1789–1871 pragniemy pokazać, jak zmiany te wpłynęły na stan udostępniania zbiorów. Do

typowych problemów na tym polu należały: krótki czas otwarcia bibliotek, wąski, ograniczony do wyższych warstw krąg użytkowników; limitowanie czasu i liczby wypożyczanych jednorazowo książek, czemu winny był szereg czynników, między innymi niedostateczny personel i/lub środki finansowe. Do 1871 r. wpływ na stan udostępniania zbiorów miał nadmierny indywidualizm, brak współpracy, różnorodność rozwiązań organizacyjnych w niemieckich bibliotekach. Świadomość braków i ograniczeń, paradoksalnie, co pokazały następne dziesięciolecia, doprowadziły do podjęcia współpracy na tym polu.

Wprowadzenie

Efekty pracy bibliotekarzy można dostrzegać poprzez dzieła wydane w druku, tj. katalogi, książki i artykuły dotyczące bibliotek. Namacalnym dowodem uznania ich działalności były też nadawane tytuły i godności, np. radcy dworu, czy też odznaczenia państwowe. Mniej trwałe i mniej spektakularny charakter miały wyniki osiągnięte w codziennej pracy, aczkolwiek to one właśnie decydowały o obliczu biblioteki i na ich podstawie kształtowany był wizerunek bibliotekarza wśród użytkowników. Właściwą i obiektywną podstawą analizy dokonań bibliotekarzy wydają się funkcje realizowane przez biblioteki, czyli gromadzenie, opracowanie, przechowywanie i udostępnianie zbiorów. Jest to miara mająca zastosowanie do wszystkich bibliotek, niezależnie od różnic wynikających z typu, wielkości biblioteki i innych czynników. Większość określających ją czynników miała charakter obiektywny, np. niedostateczne środki finansowe, krótki czas pracy. Jak zawsze jednak, niezmiernie dużo zależało od człowieka, a zwłaszcza od jego zaangażowania w wykonywane obowiązki. To ostatnie pomagało przezwyciężać piętzące się trudności.

Przedmiotem naszego artykułu uczyniliśmy biblioteki dworskie, uniwersyteckie i miejskie na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871. Zarówno wybór bibliotek, jak i zasięg chronologiczny nie były dziełem przypadku. Nie będziemy tu dokonywać charakterystyki tych bibliotek z uwagi na fakt, że to poboczny wątek wobec głównego tematu¹. Chcielibyśmy jednak w kilku zdaniach uzasadnić ten wybór. Został on podyktowany co najmniej kilkoma względami. Po pierwsze, determinantą był typ bibliotek, i związany z nim zwykle szeroki profil gromadzonych zbiorów oraz wąski, ograniczony do wybranych grup, krąg użytkowników. Po drugie, biblioteki tu omawiane różniły się od siebie wielkością zasobów, zatrudnienia i środków finansowych przeznaczanych na zakup książek, czasopism i zbiorów specjalnych, także, co nie było bez znaczenia, statusem, co uwidaczniało się w różnej podległości organizacyjnej (uniwersytet, miasto) oraz w zwierzchnictwie (książe, król). Wiele je jednak łączyło ze sobą – profil zbiorów, metody i narzędzia pracy, status bibliotekarza (zazwyczaj traktowany jako poboczne zajęcie) itd. W naszym opracowaniu skupimy się na udostępnianiu zbiorów. Chcielibyśmy się zająć jednak

¹ Zainteresowanych odsyłamy do bogatej literatury przedmiotu na ten temat – zob. E. Mehl, K. Hannemann, *Deutsche Bibliotheksgeschichte*, Berlin 1956; J. Vorstius, S. Joost, *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*, 8 Aufl. Wiesbaden 1980; K. H. Weimann, *Bibliotheksgeschichte*, München 1975; *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Begründet von F. Milkau 2 verm. und verbes. Aufl., hrsg. von G. Leyh., Bd. 1–3, Wiesbaden 1952–1961; G. Leyh, *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, Wiesbaden 1956; L. Buzás, *Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800–1945)*, Wiesbaden 1978; W. Schmitz, *Deutsche Bibliotheksgeschichte*, Frankfurt am Main 2007.

zarówno stroną teoretyczną udostępniania zbiorów (regulaminy), jak i realizacją praktyczną tych reguł. Nie będą natomiast tematem tekstu katalogi².

Regulaminy

Do zgoła najtrudniejszych zadań należało opracowanie regulaminu bibliotecznego. Podejmowali się tego nieliczni bibliotekarze, ale też m.in. dlatego, że decydujące słowo w tej sprawie należało do rektora uniwersytetu, panującego władcy lub rady miejskiej³. Spośród bibliotekarzy dworskich autorami lub inicjatorami powstania regulaminów udostępniania zbiorów byli bibliotekarze bibliotek dworskich: Johann Erich Biester (BD⁴ Berlin), Helfrich Bernhard Wenck (BD Darmstadt), Johann Christoph Adelung (BD Drezno), Friedrich Adolf Ebert (BD Drezno), Eduard Förstemann (BD Drezno), Goswin Joseph von Buininc (BD Düsseldorf), Heinrich August Erhard (BD Efrurt), Johann Andreas Schmeller (BD Monachium), Helfrich Bernhard Hundeshagen (BD Wiesbaden). Regulamin J. E. Biestera z 1790 r. przeszedł do historii Biblioteki Królewskiej w Berlinie jako wyjątkowo restrykcyjny. Radykalnie ograniczył dostępność użytkowników do zbiorów, w tym dni otwarcia biblioteki dla publiczności i krąg użytkowników⁵. O wiele bardziej liberalny charakter miały regulaminy H. B. Wencka oraz J. Ch. Adelunga. Adelung był tym, który przyczynił się do otwarcia biblioteki drezdeńskiej dla publiczności (1 stycznia 1788)⁶. Nie doczekały się natomiast realizacji projekty regulaminów wykonane przez F. A. Eberta (1828), E. Förstemanna (1865) i J. A. Schmellera (1843). E. Förstemann chciał zdjąć z drezdeńskiej biblioteki odium instytucji wypożyczającej literaturę rozrywkową⁷. Pragnął wprowadzić zasadę, że biblioteka służy do celów zawodowych, naukowych, urzędowych, artystycznych i praktycznych. Udało mu się jednak jedynie, co też było sukcesem, odnotować wzrost liczby użytkowników⁸. Memoriał Schmellera z 11 lutego 1843 r. w szczegółowy sposób określał organizację udostępniania zbiorów w 29 punktach, a w niej wzajemne relacje między bibliotekarzami a użytkownikami. Jedyna satysfakcja Schmellera polegała na wprowadzeniu do obiegu bibliotecznego proponowanej przez niego karty wstępu. Trzeba przyznać, że niektóre z jego pomysłów były nierealne, jak np. czas otwarcia biblioteki od 8 rano do następnego rana. Za nieskuteczność wystąpienia Schmellera

² Zob. Z. Gębołyś, *Udostępnianie zbiorów w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Prace bibliotekoznawcze*, t. 8, red. J. Jarowiecki, Kraków 1996, s. 47–60.

³ Regulamin biblioteki uniwersyteckiej w Lipsku zaprojektował w 1819 r. rektor uniwersytetu Gottfried Hermann, zresztą były kustosz biblioteki. Zob. G. Loh, *Geschichte der Universitätsbibliothek Leipzig von 1543 bis 1832*, Leipzig 1987, s. 98.

⁴ Biblioteki dworskie.

⁵ Oznaczał ponad pięciokrotne obniżenie tygodniowego czasu udostępniania z 65 (1783) na 12 godzin oraz przyznawał prawo do korzystania z biblioteki książętom domu panującego, tajnym ministrom stanu i generałom; dawał możliwość wypożyczania do domu innym osobom tylko za zgodą szefa biblioteki. Zob. F. Wilken, *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1828, s. 123–125.

⁶ Adelung był przypuszczalnie autorem pierwszego regulaminu udostępniania, który ustanawiał otwarcie biblioteki przez 4 godziny w tygodniu oraz czytelnię. Zob. Ch. Hebig, *Johann Christoph Adelung. Zu seinem Amtsantritt vor 200 Jahren in Dresden*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1987, H. 11, s. 505.

⁷ Mówiono o niej za poprzednika Förstemanna, Gustava Klemma, ironicznie "Königliche Leihbibliothek". Zob. M. Mühlner, *Begeisterung war die Signatur meiner Tätigkeit: die Reform der Königlichen Öffentlichen Bibliothek in Dresden unter Ernst Wilhelm Förstemann*, [w:] *Studien zum Buch- und Bibliothekswesen*, Bd. 5, Leipzig 1987, s. 81–88.

⁸ Drezdeńska biblioteka była wyposażona w starą instrukcję udostępniania zbiorów z 1796 r. – zob. M. Mühlner, op. cit., s. 88.

był odpowiedzialny dyrektor biblioteki Philipp Lichenthaler, który niełatwo oswajał się z myślami, które nie wychodziły od niego samego⁹.

Przemożny wpływ na regulaminy udostępniania niemieckich bibliotek dworskich i uniwersyteckich wywarły regulaminy: biblioteki uniwersyteckiej w Getyndze (1761)¹⁰, Biblioteki Królewskiej w Berlinie (1813)¹¹ i biblioteki uniwersyteckiej w Lipsku¹². Regulamin getyński zachował ważność do drugiej połowy XIX w. Statuty z 1813 i 1830 r. wiernie odzwierciedlają stare ustawy z 1761 r. Myli się Alfred Hessel, podając, że Christian Gottlob Heyne opracował nowy regulamin biblioteczny (1783), konserwując mimo wszystko istniejące już reguły, tj. krótki czas otwarcia (4 h dziennie), niski limit wypożyczanych książek, krótki czas wypożyczeń¹³. Faktycznie polecił on przedrukować jeszcze raz wyciąg z regulaminu Johanna Davida Michaelisa¹⁴.

Błędne jest też przypisanie wyłącznego autorstwa regulaminu wrocławskiej biblioteki uniwersyteckiej (1815) jej nadbibliotekarzowi Johannowi Gottlobowi Schneiderowi¹⁵. Rzeczywistym twórcą tego dokumentu, a właściwie jego redaktorem był radca stanu Johan Wilhelm Süvern, wzorujący się na regulaminie Friedricha Schleiermachera¹⁶. Pod wpływem getyńskim tworzyli zapewne regulaminy biblioteczne, Gottlieb Christoph Harles w Erlangen (1789) oraz Johann Ernst Schmidt w Giessen (1808). Świadczy o tym m.in. data powstania obu regulaminów, w mniejszym stopniu nastawienie wobec użytkowników. Harles rozciągnął wprawdzie udostępnianie na dostojników i urzędników żyjących w Erlangen, ale utrzymywał pochodzący z 1760 r. wymóg poręczenia przez profesorów studentom chcącym pożyczać książki¹⁷. Regulamin BU Giessen wyróżniał się natomiast przez punkt mówiący o zaledwie 4-godzinnym w tygodniu czasie otwarcia biblioteki¹⁸. Za mało przyjazny dla użytkowników mógł uchodzić również regulamin udostępniania biblioteki uniwersyteckiej w Jenie z 1847 r. W istocie rzeczy niewiele się różnił od starego regulaminu z końca XVII w., a w postanowieniu dotyczącym godzin udo-

⁹ Zob. P. Ruf, *Schmeller als Bibliothekar*, [w:] *Festgabe der Bayerischen Staatsbibliothek Emil Gratzl zum 75. Geburtstag*, München 1953, s. 71.

¹⁰ Autorem regulaminu był Johann David Michaelis, bibliotekarz uniwersytecki. Zob. J. Dietze, *Die Universitätsbibliothek und die Öffentlichkeit. Die Benutzungsordnungen von Göttingen (1761), Berlin (1813) und Leipzig (1833)*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, 60: 1959, s. 809–815.

¹¹ Autorem berlińskiego regulaminu był Friedrich Schleiermacher, dyrektor departamentu naukowego nauki publicznej. Wzorował się na projekcie bibliotekarza dworskiego Philippa Buttmana, poddanym dodatkowej „obróbce” przez radcę państwowego, Alexandra von Uhdena. Zob. J. Dietze, op. cit., s. 811; zob. też G. Abb, *Schleiermachers Reglement für die Königliche Bibliothek zu Berlin vom Jahre 1811 und seine Vorgeschichte*, Berlin 1926.

¹² Impulsem do tego powstania było mianowanie nadbibliotekarzem Karla Gotthelpha Gersdorfa. Zob. J. Dietze, op. cit., s. 811.

¹³ Ibidem, s. 811.

¹⁴ Zob. A. Hessel, *Heyne als Bibliothekar*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1928, H. 9–10, s. 810.

¹⁵ K. Bader, *Lexikon deutscher Bibliothekare in Haupt- und Nebenamt bei Fürsten, Staaten und Städten*, Leipzig 1925, s. 232.

¹⁶ Zob. J. Dietze, op. cit., s. 811. Regulamin wrocławski wywarł z kolei wpływ na regulaminy bibliotek uniwersyteckich w Bonn (1819) i Halle (1823). Zob. F. Juntke, *Reglement für die Bibliothek der Universität zu Halle vom 20. Mai 1823*, [w:] *Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Vorstius zum 60. Geburtstag dargebracht*, Mitwirk. J. Vorstius, hrsg. von H. Roloff, Leipzig 1954, s. 329–342. Autorami wcześniejszych przepisów dotyczących udostępniania w bibliotece uniwersyteckiej w Halle byli jej nadbibliotekarze: Johann Severin Vater i Johann Samuel Ersch. Zob. też *Reglement enthaltend die neuen Gesetze über den Gebrauch der Königlichen Bibliothek (Universitäts-Bibliothek) zu Göttingen*, Intelligenz=Blatt zum Serapeum, 1846, Nr. 14, s. 107–108, Nr. 15, s. 113–116.

¹⁷ Był to i tak pewien postęp. Najstarsza instrukcja z 1744 r. żądała poręczenia wzajemnego od profesorów i docentów prywatnych. Zob. A. Stählin, *Professoren und Studenten im Widerstand gegen die Benutzungsordnung der Universitätsbibliothek Erlangen im 19. Jahrhundert*, [w:] *Der Bibliothekar zwischen Praxis und Wissenschaft. Bernhard Sinogowitz zum 65. Geburtstag*, hrsg. von D. Schug, Wiesbaden 1986, s. 211–220.

¹⁸ G. Leyh, op. cit., s. 249.

stępniania w sobotę stanowił krok wstecz¹⁹. O tyle to dziwne, że jego autorem był wybitny bibliotekarz jenajski Carl Wilhelm Göttling. Twórcą bardzo liberalnych, jak na owe czasy, przepisów udostępniania był nadbibliotekarz tybiński Robert von Mohl. Zawarł je w wydanej w 1836 r. instrukcji służbowej dla podbibliotekarza. W stosunku do instrukcji z 1820 r. oznaczało to istotny postęp. Liczba godzin udostępniania w czytelnicy została powiększona z 20 do 33 godziny (zimą) i 28 godzin (latem). Wypożyczalnia miała być otwarta odtąd 15 godzin tygodniowo, co oznaczało 3-krotny przyrost. W rezultacie nastąpił znaczny wzrost frekwencji użytkowników. Podczas gdy w 1830 r. wypożyczano rocznie 5–6 tysięcy tomów, to w 1842 r. – 20 tys. tomów²⁰. Cechą charakterystyczną XIX-wiecznych regulaminów udostępniania zbiorów była ich długotrwałość. Za przykład niech posłuży Monachium. Pierwsze przepisy korzystania ze zbiorów tamtejszej biblioteki uniwersyteckiej pochodzą z 1828 r.²¹, kolejne zostały opracowane dopiero za kadencji Paula Rotha (1863–1890). Wpływ bibliotekarzy miejskich na uchwalanie regulaminów udostępniania zbiorów z pewnością nie był mały. Same regulaminy nie odegrały jednak podobnej, do wcześniej omówionych, roli w dziejach bibliotekarstwa niemieckiego. Trudno też określić wkład ówczesnej populacji bibliotekarzy miejskich w opracowanie regulaminów. Bezdyskusyjne jest to w co najmniej jednym przypadku. Chodzi o Emila Roberta Wilhelma Naumanna, bibliotekarza miejskiego z Lipska, autora nowego regulaminu udostępniania²². Najważniejsze zasady udostępniania zawarte w regulaminie z 1848 r., to: otwarcie biblioteki trzy razy w tygodniu w godzinach od 14.00 do 16.00 i prawo do korzystania wyłącznie dla osób wykształconych; możliwość wypożyczenia 6 książek na 4 tygodnie²³. Jeszcze bardziej restrykcyjne reguły udostępniania panowały w hanzeatyckim Hamburgu. Biblioteka była tam otwarta w 1844 r. tylko dwa razy w tygodniu po 2 godziny, a prawo do korzystania z niej bez konieczności wniesienia kaucji ograniczono do wyższych urzędników, profesorów oraz absolwentów gimnazjum akademickiego²⁴.

Godziny otwarcia bibliotek

Liberalizacja praw czytelnicych postępowała zwykle w mniej radykalny, zgoła ewolucyjny sposób. Reformy na tym polu miały bardzo różny zakres. Najbardziej spektakularną oznaką zmian było zwiększenie liczby godzin otwarcia biblioteki dla

¹⁹ Skrócono je do 1 godziny – zob. *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena 1549–1945*, [Bearb. von einer Arbeitsgemeinschaft wissenschaftlicher Bibliothekare der Universitätsbibliothek Jena], Weimar 1958, s. 458. Autorem wcześniejszej instrukcji udostępniania był Heinrich Karl Abraham Eichstädt. Nie wiadomo jednak, czy weszła ona w życie.

²⁰ Zob. P. M. Ehrle, *Bibliothekspolitik im Vormärz. Robert von Mohl und die Universitätsbibliothek Tübingen*, [w:] *Bibliotheken im gesellschaftlichen und kulturellen Wandel des 19. Jahrhunderts. Referate des 1. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Bibliotheksgeschichte, vom 24. bis 26. April 1980 in der Herzog August Bibliothek*, hrsg. von G. Liebers und P. Vodosek, Hamburg 1982, s. 27–28; K. Geiger, *Robert Mohl als Vorstand der Tübinger Universitätsbibliothek (1836–1844)*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1900, H. 11, s. 178–179; H. Widmann, *Die Zugänglichkeit der Universitätsbibliothek Tübingen (Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts)*, [w:] *Aus der Welt des Bibliothekars. Festschrift für Rudolf Juchhoff zum 65. Geburtstag*, hrsg. von K. Ohly und W. Krieg. Köln 1960, s. 224–225.

²¹ Zob. L. Buzás, *Geschichte der Universitätsbibliothek München*, Wiesbaden 1972, s. 156–157.

²² Zob. H.-Ch. Mannschatz, *Zur Erinnerung an Robert Naumann (1809–1880)*, Bibliothekar, 1990, H. 3, s. 157–160.

²³ Zob. *Regulativ für die Benutzung der Stadtbibliothek in Leipzig*, Intelligenzblatt zum Serapeum, 1849, Nr. 1, s. 1–6.

²⁴ *Reglement für die Benutzung der Hamburgischen Stadt-Bibliothek*, Intelligenz-Blatt zum Serapeum, 1845, Nr. 2, s. 11–14.

publiczności. Doprowadzili do tego w swoich bibliotekach m.in. H. B. Wenck (BD Darmstadt), Ludwig Karl Bethmann (BD Wolfenbüttel), F. A. Ebert (BD Drezno), Georg Heinrich Pertz (BD Berlin), Friedrich Wilhelm Ritschl (BU²⁵ Bonn), Georg Gottlieb Güldenapfel (BU Jena), Karl Wilhelm Götting (BU Jena), R. von Mohl (BU Tybinga), Heinrich Rump (BM Brema), Friedrich Wilhelm Ghillany (BM²⁶ Norymberga). Najczęściej zmiany te miały charakter kosmetyczny i nie odpowiadały oczekiwaniom użytkowników. Tak można określić na przykład istotę reform F. W. Ritschla i F. A. Eberta. F. W. Ritschl w Bonn zwiększył liczbę godzin udostępniania zbiorów w 1855 r. z 8 do 12 tygodniowo²⁷. Nie miały też nazbyt radykalnego charakteru innowacje F. A. Eberta w Dreźnie. W 1826 r. poszerzył on udostępnienie zbiorów z 20 do 24 godzin tygodniowo.

W roku 1830, nie zmieniając wolumenu czasowego, przesunął jedynie godziny otwarcia biblioteki na godziny przedobiadowe (9.00–13.00)²⁸. Ebert usiłował ponadto zaprowadzić otwieranie biblioteki w miesiącach letnich od godziny 8 rano. Pomysł ten napotkał jednak na opór współpracowników. W jego urzeczywistnieniu przeszkodził też nawał prac porządkowych. Jego autor miał pełną świadomość sprzeczności występującej w tym względzie między interesami użytkowników a biblioteki. Wysuwając na plan pierwszy bibliotekę, miał nadzieję, że w przyszłości będzie ona bardziej dostępna użytkownikowi. Tak między innymi można zrozumieć jego zapis pozostawiony w pamiętniku: „Dotąd były mianowicie te godziny (otwarcia) poświęcane jednocześnie bieżącym zajęciom wydawania i odbioru książek, opiekowania się czytelnią, oprowadzaniu zwiedzających, ustawianiu na miejsce więcej nie używanych książek i prowadzeniu dzienników, tak że nie tylko wyżej wymienione zajęcia mogły być uprawiane w sposób przerywany i dorywczy, ale nawet niemniej konieczne prace wewnętrzne musiały na tym cierpieć. Jedną z najpilniejszych potrzeb zakładu jest mianowicie katalog realny (systematyczny), przy którego zakończeniu niżej podpisany pracował od 1814 r. wprawdzie bardzo ochoczo, ale bez niczyjej pomocy [...]. W ten sposób prace natychmiastowe i trwałe pozostają ze sobą w sprzeczności, co powinno zostać usunięte przez odpowiadające tak potrzebom publiczności, jak zakładu urządzenie i podział godzin otwarcia oraz zwiększenie tychże w semestrze letnim”²⁹. Dylemat ten pozostał nie rozwiązany także przez następców Eberta, Konstantina Karla Falkensteina i G. F. Klemma³⁰. Sam Ebert doświadczył tego jeszcze w czasie pierwszego swojego zatrudnienia w drezdeńskiej Królewskiej Bibliotece Publicznej (1813–1822). Karty jego dziennika

²⁵ Biblioteka uniwersytecka.

²⁶ Biblioteka miejska.

²⁷ Biblioteka była otwarta codziennie (sześć dni w tygodniu) od godz. 14.00 do 16.00. Zob. W. Erman, *Geschichte der Bonner Universitätsbibliothek (1818–1901)*, Halle 1919, s. 197 i nast.; H. Lohse, *Friedrich Ritschl und die Bonner Universitätsbibliothek. Ein Beitrag zum Berufsbild des Professoren-Bibliothekars im 19. Jahrhundert*, [w:] *Bibliotheken im gesellschaftlichen und kulturellen Wandel des 19. Jahrhunderts*, hrsg. von G. Liebers, Hamburg 1982, s. 47.

²⁸ Przed 1826 r. biblioteka była otwarta cztery dni w tygodniu w godzinach przed- (10.00–12.00) i popołudniowych (15.00–17.00) oraz dwa dni w tygodniu w godzinach przedpołudniowych (10.00–12.00). Korekta Eberta polegała na rozszerzeniu udostępniania o cztery godziny tygodniowo oraz przesunięciu przedpołudniowego czasu otwarcia na wcześniejsze godziny (9.00–11.00) – zob. F. Nestler, *Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig 1969, s. 108.

²⁹ *Ibidem*, s. 108–109.

³⁰ Zob. T. Bürger, *Wandel und Kontinuität in 450 Jahren. Von der kurfürstlichen Leberey zur Sächsischen Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Technischen Universität Dresden, 2006, Jg. 55, H. 1–2, s. 33–35.

pracy są pełne wyrazów zniecierpliwienia z powodu odciążania od prac porządkowych przez konieczność wypożyczania książek. Na przykład 7 kwietnia 1814 r. Ebert skarżył się: „Po południu musiałem, ponieważ pan [Christian August – Z.G.] Semler nie mógł przyjść, pozostać w ekspedycji (dział udostępniania zbiorów), co mnie oczywiście cofnęło w moich pracach”³¹.

Krokiem, wprawdzie nie milowym, ale wychodzącym naprzeciw życzeniom publiczności, była też decyzja G. H. Perta w Bibliotece Królewskiej w Berlinie, zwiększająca dostęp do czytelnicy. Wnioskując o jej zatwierdzenie do władz zwierzchnich 31 stycznia 1844 r., tak ją motywował: „Aby zmniejszyć możliwie powstające z wypożyczania i dłuższej nieobecności książek w zakładzie – tak dla książek, jak i użytkowników – niedomogi, oraz by spowodować częstsze odwiedzanie mało użytkowanej czytelnicy, byłoby celowe rozciągnąć czas odwiedzin w czytelnicy także na godziny przedpołudniowe, przy czym godziny popołudniowe od 16–17 zostałyby zlikwidowane. Regulę tę można wprowadzić bez nowego obciążenia urzędników”³². Akceptował to nowy regulamin udostępniania z 1844 r., ważny do 1878 r.³³. Powyżej napisano już o dokonaniach w tym zakresie R. von Mohla. Warto zaznaczyć motywy, którymi się kierował Mohl w Tybindze, reorganizując udostępnianie zbiorów. Rozszerzył on godziny otwarcia biblioteki na ranne z dwóch głównych powodów: „[...] gdyż personel jest wtedy dostępny [...]”³⁴ oraz z uwagi na użytkowników: „[...] mniej kradnące czas publiczności [...]”³⁵. W Jenie liberalizacja warunków udostępniania nastąpiła dzięki wspólnym wysiłkom Johanna Wolfganga Goethego i G. Güldenapfela. Jeszcze do 1817 r. tamtejsza biblioteka akademicka była czynna dwa dni w tygodniu (środa, sobota) przez jedną względnie dwie godziny dziennie. Od 1824 r. biblioteka była dostępna użytkownikom już codziennie przez kilka godzin³⁶. Nawet jednak przed tą datą biblioteka starała się wyjść naprzeciw potrzebom użytkowników, a zwłaszcza profesorów. Güldenapfel, wówczas bibliotekarz uniwersytecki, przedłużał swój pobyt w bibliotece ponad regulaminowy czas (do godz. 14.00) – by jak pisał – „tym panom profesorom i studentom, którzy o 13.00 mieli wykłady, nie pozwolić odejść nie zaspokojonymi”³⁷.

Racjonalizacja udostępniania zbiorów

Przedsięwzięcia racjonalizacyjne takich bibliotekarzy, jak G. H. Pertz, F. W. Ritschl, Friedrich Wilken, R. von Mohl, F. A. Ebert, J. W. Goethe i K. Göttling uwzględniała całokształt spraw związanych z udostępnianiem zbiorów. Niewątpliwie największą liczbę zmian wprowadził G. H. Pertz, poczynając od momentu swojego zatrudnienia

³¹ F. A. Ebert, *Diarium über meine Arbeiten auf der Akademischen Bibliothek zu Leipzig und der Königlichen Bibliothek zu Dresden: 1813–1822*, Dresden 1990, s. 47.

³² *Deutsche Staatsbibliothek 1661–1961*, [Red.: H. Kunze, W. Dube und G. Froschner; unter Mitarbeit von R. Gollmitz und R. Lohmann], Leipzig 1961, s. 186.

³³ Zob. G. H. Pertz, *Die Königliche Bibliothek zu Berlin in den Jahren 1842 bis 1867*, Berlin 1867 – regulamin ustanawiał codzienne otwarcie biblioteki od 9.00 do 16.00, z wyjątkiem soboty (9.00–15.00).

³⁴ K. Geiger, op. cit., s. 172.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Zob. R.-M. Kiel, *Goethe und das Bibliothekswesen in Jena und Weimar*, Bibliothek und Wissenschaft, 1981, Bd. 15, s. 57; K. Marwinski, *425 Jahre Universitätsbibliothek Jena: 1558–1983*, Jena 1983, s. 25.

³⁷ *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena...*, s. 370–372.

w 1842 r. w berlińskiej Bibliotece Królewskiej. W 1842 r. on właśnie, po zakończeniu prac na parterze budynku głównego, polecił urządzić czytelnię w południowym skrzydle obok pomieszczeń pracowniczych³⁸. Rok później kazał kustoszom i pomocnikom położyć kres braku kontroli wydawanych w czytelni książek³⁹. W 1844 r. ułatwił ich zamawianie, rezygnując z tymczasowego kwitu zamówienia⁴⁰. W 1850 r. spowodował przeniesienie czytelni i czytelni czasopism do nowego, jasnego, a przy tym przestronniejszego lokalu⁴¹. Ale na tym nie koniec. W 1852 r., polecając ustawić w czytelni pewną liczbę dzieł specjalnie nadających się do codziennego użytku, których biblioteka posiadała dublety, stworzył podstawy pod czytelniany księgozbiór podręczny⁴². W latach 50. XIX w. Pertz jakby spuścił w tym względzie z tonu. Należy odnotować jeszcze dwie inne innowacje pochodzące z tego okresu. W 1853 r. na jego wniosek ministerstwo zatwierdziło międzynarodowe wypożyczanie międzybiblioteczne⁴³, a w roku akademickim 1856/1857 za zgodą senatu polecił zawiesić skrzynkę na zamówienia także na budynku uniwersyteckim⁴⁴. Osiągnąć Perta nie można oczywiście rozpatrywać w oderwaniu od tego, co zrobił jego poprzednik F. Wilken. Katalog przedsięwzięć Wilkena jest na pewno nie tak liczny, za to – z punktu widzenia użytkownika – bardzo istotny. Wzorem monachijskiej biblioteki dworskiej zaproponował on urządzenie, zwłaszcza dla potrzeb profesorów uniwersytetu i członków Królewskiej Akademii Nauk, czytelni czasopism. Ministerstwo przychyliło się do tej propozycji i 3 stycznia 1820 r. nastąpiło jej otwarcie⁴⁵. F. Wilken zapisał się w historii swojej biblioteki także regulacją zamawiania i wydawania książek. Pod tym określeniem kryje się uproszczenie użytkowanego do 1821 r. systemu. Przedtem użytkownik, chcąc wypożyczyć książkę, musiał ją najpierw wypisać na kartce i przekazać służącemu. Służący oddawał następnie kartkę bibliotekarzowi lub pomocnikowi, by jeden z nich sprawdził zamówienie w katalogach, a następnie szukał w różnych miejscach. Pokwitowania były wydawane dopiero przy odbiorze książek. Wilken rozdzielił operacje zamówienia i wydawania książek. Zamówienia miano wrzucać do skrzynki zamówień w poniedziałek albo w czwartek o godzinie 11.00. Realizacja zamówień następowała na następny dzień, tj. we wtorek lub piątek. Organizacja ta utrzymała się aż do 1841 r., a zmienił ją dopiero Pertz na jeszcze bardziej korzystne dla użytkownika urządzenie⁴⁶. Ministerstwo namawiało Perta, by wycofał się z tego, obawiając się, aby nie ucierpiały wskutek tego prace katalogowe. Pertz uparcie i skutecznie bronił swojego stanowiska: „[...] w interesie miasta nie byłoby pożądanym [...] utrudniać użytkownika Biblioteki Królewskiej [...]”⁴⁷.

³⁸ Chodzi oczywiście o przeniesienie czytelni.

³⁹ Zob. *Deutsche Staatsbibliothek 1661–1961...*, s. 186.

⁴⁰ Ibidem, s. 189.

⁴¹ Ibidem, s. 185–186.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, s. 192.

⁴⁴ Ta ostatnia nowinka dotyczy oczywiście biblioteki uniwersyteckiej w Berlinie, w której Pertz pełnił równolegle obowiązki nadbibliotekarza. Zob. K. Friese, *Geschichte der Königlichen Universitätsbibliothek zu Berlin*, Berlin 1910; V. Gardthausen, *Handbuch der wissenschaftlichen Bibliothekskunde*, Bd. 1–2, Leipzig 1920, s. 118–121.

⁴⁵ Zob. *Deutsche Staatsbibliothek...*, s. 186.

⁴⁶ Zamawianie i wydawanie książek rozciągnięto na wszystkie dni tygodnia. Zamówienie należało wrzucić do skrzynki do godz. 9.00 rano, a realizacja zamówienia następowała około 11.00. Zob. *Deutsche Staatsbibliothek...*, s. 189.

⁴⁷ Zob. ibidem, s. 189.

Celem planu reform F. W. Ritschla w BU Bonn, od początku jego urzędowania mocno wspieranym, było użytkowanie biblioteki. Krótco po objęciu stanowiska, w lipcu 1854 r., przeprowadził pierwszą od chwili utworzenia biblioteki akcję powszechnego zwrotu książek, w czasie której zaśląnął żelazną konsekwencją⁴⁸. W semestrze zimowym roku akademickiego 1854/1855 opublikował do wiadomości nauczycieli akademickich i studentów wyciąg z regulaminu dotyczący korzystania ze zbiorów⁴⁹. Śladem swojego poprzednika Friedricha Gottlieba Welckera ograniczał udostępnianie zbiorów cudzoziemcom⁵⁰. Bynajmniej nie sprowadzał swoich reform do restrykcyjnych posunięć. Między innymi znacznie ułatwił zamawianie książek, wprowadzając – po pierwsze – drukowane formularze wypożyczeń, a po drugie – księgę dezyderatów rezerwacji książek do wypożyczeń, z zastrzeżeniem pierwszeństwa dla nauczycieli akademickich⁵¹. Istotnym dla użytkowników novum było oddzielenie czytelni od wypożyczania przez stworzenie osobnej wypożyczalni⁵². Wykaz dokonani Mohla i Eberta byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć o zainstalowaniu przez Mohla skrzynki zamówień na budynku uniwersyteckim oraz urządzeniu przez Eberta w 1826 r. czytelni⁵³.

Reformy J. W. Goethego, wielkiego niemieckiego pisarza, jednocześnie sprawującego wspólnie z Christianem Gottlobem Voigtem nadzór nad saksońskimi bibliotekami w obrębie Dyrekcji Generalnej Zbiorów Naukowych i Dziel Sztuki, nie były wprawdzie tak rozległe, ale miały bodaj największy zasięg terytorialny, gdyż dotyczyły dwóch nadzorowanych przezeń bibliotek: Biblioteki Książęcej w Weimarze i Biblioteki Uniwersyteckiej w Jenie. Goethe w pierwszych latach swojego urzędowania w Weimarze zajął się prawie całkowicie zmianą regulaminu udostępniania. Przede wszystkim starał się uporządkować wieloletnie zaniedbania w zakresie rejestrowania wypożyczeń⁵⁴. 12 stycznia 1798 r., ogłoszeniem w „Weimarische Wöchentliche Anzeigen” zapoczątkował, firmowaną przez komisję biblioteczną, akcję zwrotu książek, wypożyczonych przed dniem św. Michała (29 września) 1797 r⁵⁵. W tym samym roku Goethe polecił dokładne prowadzenie księgi wypożyczeń, założonej wprawdzie w 1792 r., ale niedokładnie prowadzonej przez Johanna Christopha Spilker⁵⁶. Poeta interesował się również regulaminem udostępniania. Zapewne był on inicjatorem jego kolejnych modyfikacji w kolejnych latach: 1810, 1813 i 1817 r.⁵⁷ Goethe, pomimo naruszeń regulaminu przez niesumienne użytkowników, jawił się jako przeciwnik ograniczania możliwości wypożyczania zbiorów. Miast tego domagał się, aby „publiczności ustawy biblioteczne na nowo przywieść do pamięci”⁵⁸. W tym właśnie duchu znalazł rozwiązanie w 1799 r. Na skargi ówczesnego rejestratora

⁴⁸ W. Erman, op. cit., s. 196.

⁴⁹ Ritschl był przeciwnikiem wydawania nowego regulaminu. Uważał dotychczasowy, pochodzący z 1819 r., za wystarczający. Nowy regulamin został opracowany dopiero w 1881 r. przez Karla Schaarschmidta. Zob. W. Erman, op. cit., s. 197; *Reglement für die Königliche und Universitäts-Bibliothek zu Breslau*, *Intelligenz-Blatt zum Serapeum*, 1845, Nr. 13, s. 97–100; Nr. 14, s. 105–108; Nr. 15, s. 113–114; Nr. 16, s. 121–124; Nr. 17, s. 129–131.

⁵⁰ Zob. W. Erman, op. cit., s. 198–199.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Zob. H. Lohse, op. cit., s. 47.

⁵³ Zob. P. M. Ehrle, op. cit., s. 27; F. Nestler, op. cit., s. 109.

⁵⁴ Książę Carl August, jego krewni i dworacy wypożyczali książki bez pokwitowania, co wkrótce doprowadziło do powstania znacznych luk w księgozbiorze. Zob. R.-M. Kiel, op. cit., s. 32.

⁵⁵ Zob. *ibidem*, s. 33.

⁵⁶ J. Ch. Spilker, bibliotekarz BD Weimar (1770–1805). Zob. K. Bader, op. cit., s. 251.

⁵⁷ Zob. R.-M. Kiel, op. cit., s. 35.

⁵⁸ Z listu J. W. Goethego do Vogta z 13 X 1813 r. Zob. R.-M. Kiel, op. cit., s. 35.

bibliotecznego Christiana Augusta Vulpiusa o zaleganiu wielu użytkowników ze zwrotami książek, zareagował iście w duchu naszych czasów. Przychylił się mianowicie do wydrukowania nowego formularza wypożyczeń, na którym miały się znajdować skrótowo zapisane postanowienia względem wypożyczającego⁵⁹. Racjonalizacją udostępniania zbiorów w Jenie Goethe zajął się poważnie dopiero w 1817 r., tj. po scaleniu księgozbiorów dotychczas oddzielonych od siebie. W 1818 r. polecił Vulpiusowi i Christianowi Ernstowi Friedrichowi Wellerowi założenie na wzór biblioteki zamkowej w Jenie księgi wypożyczeń, przez co, jak stwierdził: „bezpieczeństwo wypożyczonych książek jest zapewnione, a zwłaszcza przegląd dłużników ułatwiony”⁶⁰. W tymże roku poeta reaktywował księgę odwiedzin (*Fremdenbuch*, *Gästepuch*)⁶¹. Te dwie ostatnie nowinki przypisuje się także ówczesnemu bibliotekarzowi uniwersyteckiemu K. W. Göttlingowi, co o tyle nie jest błędem, iż był on wykonawcą poleceń Goethego. Wyłącznie na konto Göttlinga musi być zapisana inna innowacja, z 1865 r., a więc już po śmierci Goethego. Chodzi o obowiązek uzyskiwania poświadczeń o zwrocie książek, jaki wprowadził wobec absolwentów uniwersytetu⁶². Troskę o rejestrację użytkowników przejawiali również inni bibliotekarze: Joseph Viktor von Scheffel (BD Donaueschingen), Adolf Heinrich Friedrich Schlichtegroll (BD Gotha), Georg Heinrich Ludwig Nicolovius (BD Królewiec), Friedrich Rehm (BU Marburg)⁶³. G. H. L. Nicolovius założył w królewieckiej bibliotece zamkowej w 1808 r. rejestr wypożyczeń; wcześniej brak było podobnej księgi⁶⁴.

Zwrot książek

Innym działaniem, prowadzącym do większego poszanowania przez użytkowników regulaminu udostępniania, były przeprowadzane zazwyczaj nieregularnie akcje zwrotu książek, przetrzymywanych często latami przez niepokornych czytelników. Wykorzystywano w tym celu między innymi lokalne gazety. Tak postąpili m.in. G. H. L. Nicolovius i J. W. Goethe. Nicolovius aż trzykrotnie w 1807 r. zamieszczał w „Hartungsche Zeitung” stosowne wezwanie do zwrotu wszystkich wypożyczonych książek i to z dobrym skutkiem⁶⁵. Decyzja Goethego o rozpoczęciu podobnej akcji w 1789 r. była podyktowana niesubordynacją użytkowników. Ekstremalny był przypadek Johanna Gottfrieda Herdera, weimarskiego superintendenta, osoby wszechstronnych talentów, filozofa, pisarza, pastora, a przede wszystkim poety i przyjaciela Goethe-

⁵⁹ Treść zobowiązania brzmiała następująco: „Tym samym potwierdzam, ja, niżej podpisany, że m... z Biblioteki Książęcej wydano (książki) które to obiecuję najpóźniej przed upływem kwartału oddać czyste i nie uszkodzone oraz zobowiązuję się jednocześnie do pełnego pokrycia szkód”. Zob. R.-M. Kiel, op. cit., s. 34–35.

⁶⁰ Zob. R.-M. Kiel, op. cit., s. 55. Wypożyczenia rejestrowano przy zapisach użytkowników ułożonych według porządku alfabetycznego. W 1823 r. Güldenapfel wniósł drobną, aczkolwiek istotną zmianę. Zaczął rejestrować wypożyczenia pod nazwiskami autorów wypożyczonych książek. Informację o osobie wypożyczającego umieścił w dodatkowej szpalcie. Zob. *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena...*, s. 47–48.

⁶¹ Wprowadził ją jako pierwszy w 1759 r. jenański bibliotekarz uniwersytecki, Johann Gottfried Müller, lecz wkrótce poszła ona w zapomnienie. Zob. *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena...*, s. 47–48; L. Bohmüller, K. Marwinski, *Bibliotheksalltag: Aus den Diensttagebüchern des Jenaer Universitätsbibliothekars*, Jena 1988, s. 94.

⁶² Zob. L. Bohmüller, K. Marwinski, op. cit., s. 25.

⁶³ Wszyscy oni zaprowadzili w swoich bibliotekach dzienniki wypożyczeń. Zob. F. Jacobs, F. A. Ukert, *Beiträge zur älteren Litteratur oder Merkwürdigkeiten der Herzogl. öffentlichen Bibliothek zu Gotha*, Bd. 1. Leipzig 1835, s. 44–46; E. Kuhnert, *Geschichte der Staats- und Universitäts-Bibliothek zu Königsberg. Von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*, Leipzig 1926, s. 236–237; G. Zedler, *Geschichte der Universitätsbibliothek zu Marburg 1527–1887*, Marburg 1896, s. 90.

⁶⁴ E. Kuhnert, op. cit., s. 236–237.

⁶⁵ Ibidem.

go z okresu „Burzy i naporu”. Zalegał on ze zwrotem bibliotece 500 książek, które przetrzymywał od ponad 10 lat. Na usilną prośbę Goethego zwrócił je, przepelniony odtąd do niego wielką urazą⁶⁶.

Uporczywą walką z dłużnikami biblioteki uniwersyteckiej we Fryburgu Bryzgowijskim wykazali się jej dwaj nadbibliotekarze: Karl Zell (1829–1836) i Heinrich Joseph Wetzer (1840–1843). Zell zwrócił się do senatu akademickiego dopiero wtedy o pomoc, gdy nie skutkowały wysłane profesorom upomnienia. W rezultacie 20 kwietnia 1833 r. komisja biblioteczna zobowiązała bibliotekarza Georga Adama Eisengreina, by nie wypożyczał książek nikomu z początkiem każdego nowego semestru, jeśli nie zwrócił tych wypożyczonych w semestrze poprzednim⁶⁷. Wykonalność tego postanowienia musiała pozostawić jednak wiele do życzenia, skoro w maju 1845 r. nadbibliotekarz Wetzer wystosował do senatu podobną skargę na dwóch profesorów, tj. Antona Baumstarka i Maxa Webera – ojca socjologii. W odpowiedzi senat uchwałą z 20 maja 1846 r. powtórzył postanowienie 1833 r., dodając do niego pobieranie od niesumiennych użytkowników kar za każdorazowe upomnienie⁶⁸.

Chyba nikt jednak nie prześcignął w rygorystycznym egzekwowaniu zwrotów F. W. Ritschla. Akcję powszechnego zwrotu książek rozpoczął od wydrukowania ogłoszenia w lokalnym tygodniku. Następnym krokiem było rozesłanie do docentów drukowanych upomnień. Po 4 daremnych upomnieniach wysłał Ritschl do dłużnika ultimatum, jednocześnie powiadamiając kuratorium uniwersyteckie. Co więcej, Ritschl w egzekwowaniu zwrotów nie zważał na personalia dłużnika⁶⁹.

Rezultatem tych wszystkich regulacji był stopniowy przyrost liczby użytkowników i liczby wypożyczanych rokrocznie książek. Największe przyrosty były możliwe oczywiście tam, gdzie nie tylko zwiększono godziny otwarcia biblioteki, ale również stworzono użytkownikom odpowiednie warunki do korzystania ze zbiorów, w rodzaju urządzenia czytelnicy czy też ogrzewania jej.

Widać to wyraźnie na przykładach R. von Mohla, F. W. Ritschla, G. H. Perta, G. H. L. Nicoloviusa, J. Ch. F. Bähra. F. W. Ritschl dzięki swoim reformom osiągnął w ciągu 11 lat swojego urzędowania dwukrotny wzrost liczby książek wypożyczanych na zewnątrz oraz blisko czterokrotny udostępnianych na miejscu⁷⁰. J. Ch. F. Bähr podwoił zasięg udostępniania w ciągu blisko 40 lat (1833–1871/1872)⁷¹. G. H. Pertz przyczynił się w Berlinie do wzrostu wypożyczeń przede wszystkim w czytelni i czytelni czasopism. W wypożyczeniach na zewnątrz odnotował natomiast pewien spadek⁷². Nic w tym dziwnego, zważywszy na przeciążenie bibliotekarzy pracami porządkowymi. Taka sama sytuacja występowała w Dreźnie. Okres rządów F. A. Eberta oznaczał niewielki przyrost wypożyczeń do domu i ponad dwukrotny wzrost, gdy

⁶⁶ R.-M. Kiel, op. cit., s. 32.

⁶⁷ Zob. J. Günther, *Die Universitätsbibliothek Freiburg i. Br. 1823–1849*, Bibliothek und Wissenschaft, Bd. 9, 1975, s. 125.

⁶⁸ Ibidem, s. 126–127.

⁶⁹ W. Erman, op. cit., s. 196.

⁷⁰ Wypożyczenia na zewnątrz: 1854 r. – 10 668 jednostek; 1865 r. – 22 008 jednostek; Czytelnia: 1854 r. – 2487 jednostek, 1858 r. – ponad 9000 jednostek – zob. W. Erman, op. cit., s. 200–201.

⁷¹ W 1833 r. – 7718 tomów, w 1871/72 r. – 17 084 tomów – zob. H. Vogeler, *Johann Christian Felix Bähr als Oberbibliothekar der Universitätsbibliothek Heidelberg (1832–1872)*, Bibliothek und Wissenschaft, 1970, Bd. 7, s. 109.

⁷² Czytelnia (1857 r. – 11 839 dzieł; 1867 r. – ok. 20 000 dzieł); Czytelnia czasopism (1830 r. – 336 tytułów; 1845 r. – 450 tytułów; 1870 r. – 700 tytułów); Wypożyczenia miejscowe (1843 r. – 28 767 dzieł; 1871 r. – 24 000 dzieł). Zob. *Deutsche Staatsbibliothek...*, s. 186, 187, 190.

chodzi o udostępnianie w czytelnictwie⁷³. Rekordzistą, gdy chodzi o wzrost wypożyczeń, okazał się bibliotekarz królewiecki Nicolovius. W ciągu trzech lat swojego krótkiego urzędowania (1807–1810) nastąpił ponad 40-krotny wzrost wypożyczeń⁷⁴. Imponujący rezultat osiągnął też w tym względzie jenajski bibliotekarz uniwersytecki, G. Güldenapfel. Pięciokrotny przyrost uważał całkiem słusznym za powód do dumy: „[...] że dalej wielokrotnie ułatwiałem korzystanie z biblioteki, to poświadcza pilne użytkowanie, które się od objęcia przeze mnie urzędu nie podwoiło, ale nawet pięciokrotniło [...]”⁷⁵. Złożyło się na to kilka przyczyn. Po pierwsze, przeszukiwanie przez Güldenapfela katalogów na żądanie użytkownika, co było tym ważniejsze, gdyż, jak on stwierdzał: „przy stanie naszych katalogów książkę może odnaleźć tylko wtajemniczony”⁷⁶. Po drugie, „że szczególnie księgozbiór Christiana Gottlieba Budera⁷⁷ został otwarty do użytku”⁷⁸. Po trzecie, „że jeśli żądana książka nie istniała, zamiast niej proponowałem inną, istniejącą książkę na ten sam temat”⁷⁹. Po czwarte, dzięki ułatwieniu i propagowaniu użytkowania księgozbioru Johanna Jakoba Griesbacha⁸⁰. Po piątę, z powodu przyrostu liczby studiujących.

Zakończenie

Wiek XIX, zważywszy na zakres i tempo zmian w technice, nauce, w życiu gospodarczym, a także w życiu codziennym, w dziejach bibliotek, przynajmniej do ostatniego ćwierćwiecza tego stulecia, nie przyniósł jakichś rewolucyjnych zmian. Biblioteki funkcjonowały, można rzec, według starych, utrwalonych reguł, jako świątynie wiedzy, ukrytej w skarbach (książki, na których straży stał bibliotekarz, pilnie chroniący przechowywane tam zbiory przed naporem czytelników). Ów konserwatyzm był widoczny zwłaszcza w obszarze udostępniania zbiorów. Wyrazem tego były: krótki wymiar czasu otwarcia bibliotek, ograniczanie w prawach do wypożyczeń szerokich, poza uprzywilejowanymi (uczni, wyższe warstwy) klas użytkowników oraz limitowanie liczby wypożyczanych książek. Z drugiej strony trzeba przyznać, że stopniowo owe bariery były przełamywane pod wpływem zmian politycznych (Wiosna Ludów), ale również innowacji technicznych (światło gazowe, centralne ogrzewanie). Udostępnianie zbiorów było tym odcinkiem pracy bibliotek, na którym sukcesy bibliotekarzy byłyby praktycznie niemożliwe, gdyby nie zbiorowy wysiłek wszystkich pracowników biblioteki oraz przychylność, także finansowa, władz zwierzchnich. Był to zarazem obszar działalności, na którym stosunkowo łatwo – dzięki uprzejmości i liberalizmowi wobec użytkowników – można było zdobywać laury.

⁷³ Wypożyczenia poza bibliotekę (1827 r. – 5489 dzieł; 1831 r. – 6555 dzieł); Wypożyczalnia w bibliotece (1827 r. – 8460 dzieł; 1829 r. – 11 200 dzieł; 1831 r. – 18 215 dzieł). Zob. F. Nestler, op. cit., s. 236–239.

⁷⁴ 1808 r. – 66 tomów; 1809 r. – 491 tomów; 1810 r. – 2811 tomów. Zob. E. Kuhnert, op. cit., s. 236–239.

⁷⁵ *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena...*, s. 370–372.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Christian Gottlieb Buder (1693–1763) – niemiecki prawnik, historyk i bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej w Jenie – zob. K. Bader, op. cit., s. 29.

⁷⁸ *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena...*, s. 370–372.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ H. Seesemann, *Griesbach, Johann Jakob*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, hrsg. von der historischen Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 7, Berlin 1996, s. 62–63.

Patrząc z perspektywy ponad 200 lat, niektóre z rozwiązań, abstrahując od archaiczności, mogą budzić sprzeczne uczucia, od uśmiechu po irytację. Nie zapominajmy jednak, że były one świadectwem swoich czasów. Problemy, które przyszło wówczas pokonywać bibliotekarzom, bynajmniej nie znikły z bibliotek (kary, czas otwarcia, dostępność do zbiorów).

Bibliografia

[Arbeitsgemeinschaft wissenschaftlicher Bibliothekare der Universitätsbibliothek Jena, bearb. von.]. 1958. *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena 1549–1945*. Weimar: Böhlau.

[Naumann, Emil Robert Wilhelm]. 1845. „Reglement für die Benutzung der Hamburgischen Stadt-Bibliothek.” *Intelligenz-Blatt zum Serapeum* 2: 11–14.

[Naumann, Emil Robert Wilhelm]. 1849. „Regulativ für die Benutzung der Stadtbibliothek in Leipzig.” *Intelligenzblatt zum Serapeum* 1: 1–6.

Abb, Gustav. 1926. *Schleiermachers Reglement für die Königliche Bibliothek zu Berlin vom Jahre 1811 und seine Vorgeschichte*. Berlin: M. Breslauer.

Bader, Karl. 1925. *Lexikon deutscher Bibliothekare in Haupt- und Nebenamt bei Fürsten, Staaten und Städten*. Leipzig: O. Harrasowitz.

Bohmüller, Lothar, und Konrad Marwinski. 1988. *Bibliotheksalntag: Aus den Diensttagebüchern des Jenaer Universitätsbibliothekars Georg Gottlieb Guldenapfel und seiner Mitarbeiter*. Jena: Universitätsbibliothek.

Bürger, Thomas. 2006. „Wandel und Kontinuität in 450 Jahren. Von der kurfürstlichen Leberey zur Sächsischen Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden.” *Wissenschaftliche Zeitschrift der Technischen Universität Dresden* 55 (1–2): 33–35.

Buzás, Ladislaus. 1972. *Geschichte der Universitätsbibliothek München*. Wiesbaden: Reichert.

Buzás, Ladislaus. 1978. *Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800–1945)*. Wiesbaden: Reichert.

Dietze, Joachim. 1959/60. „Die Universitätsbibliothek und die Öffentlichkeit. Die Benutzungsordnungen von Göttingen (1761), Berlin (1813) und Leipzig (1833).” *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*: 809–815.

Ebert Friedrich, Adolf. 1990. *Diarium über meine Arbeiten auf der Akademischen Bibliothek zu Leipzig und der Königlichen Bibliothek zu Dresden: 1813–1822*. Dresden: Sächsische Landesbibliothek.

Ehrle, Peter Michael. 1982. „Bibliothekspolitik im Vormärz. Robert von Mohl und die Universitätsbibliothek Tübingen.“ *W Bibliotheken im gesellschaftlichen und kulturellen Wandel des 19. Jahrhunderts: Referate des 1. Jahrestreffens des Wolfenbüttel Arbeitskreises für Bibliotheksgeschichte, vom 24. bis 26. April 1980 in der Herzog August Bibliothek*, hrsg. von G. Liebers und P. Vodosek, 19–33. Hamburg: Hauswedell.

Erman, Wilhelm. 1919. *Geschichte der Bonner Universitätsbibliothek (1818–1901)*. Halle: Karras.

Friese, Karl, 1910. *Geschichte der Königlichen Universitätsbibliothek zu Berlin*, Berlin: Reimer.

Gardthausen, Viktor. 1920. *Handbuch der wissenschaftlichen Bibliothekskunde* 1–2. Leipzig: Quelle & Meyer.

Gębołyś, Zdzisław. 1996. „Udostępnianie zbiorów w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich w pierwszej połowie XIX wieku.” W *Prace bibliotekoznawcze*, red. J. Jarowiecki, 8, 47–60. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Geiger, Karl. 1900. „Robert Mohl als Vorstand der Tübinger Universitätsbibliothek (1836–1844).” *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 17: 161–191.

Günther, Johannes. 1975. „Die Universitätsbibliothek Freiburg i. Br. 1823–1849.” *Bibliothek und Wissenschaft* 9: 37–133.

Hebig, Christel. 1987. „Johann Christoph Adelung. Zu seinem Amtsantritt vor 200 Jahren in Dresden.” *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 11: 502–507.

Hessel, Alfred. 1928. „Heyne als Bibliothekar.” *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 9–10: 255–270.

Jacobs, Friedrich, und Ukert Friedrich August. 1835. *Beiträge zur ältern Litteratur oder Merkwürdigkeiten der Herzogl. öffentlichen Bibliothek zu Gotha*, Bd. 1. Leipzig 1835.

Juntke, Fritz. 1954. „Reglement für die Bibliothek der Universität zu Halle vom 20. Mai 1823.” W *Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Vorstius zum 60. Geburtstag dargebracht*, Mitwirk. J. Vorstius, hrsg. von H. Roloff, 324–342. Leipzig: Harrasowitz.

Kiel, Rainer-Maria. 1981. „Goethe und das Bibliothekswesen in Jena und Weimar.” *Bibliothek und Wissenschaft* 15: 11–82.

Kuhnert, Ernst. 1926. *Geschichte der Staats- und Universitäts-Bibliothek zu Königsberg. Von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*. Leipzig: K. W. Hiersemann.

Kunze, Horst, Werner Dube, und Günter Fröschner, hrsg. von. 1961. *Deutsche Staatsbibliothek 1661–1961*. Leipzig: VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen.

Leist von, J. C. 1846. „Reglement enthaltend die neuen Gesetze über den Gebrauch der Königlichen Bibliothek (Universitäts-Bibliothek) zu Göttingen.” *Intelligenz-Blatt zum Serapeum* 14: 107–108.

Leist von, J. C. 1846. „Reglement enthaltend die neuen Gesetze über den Gebrauch der Königlichen Bibliothek (Universitäts-Bibliothek) zu Göttingen.” *Intelligenz-Blatt zum Serapeum* 15: 113–116.

Leyh, Georg. 1956. *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, Wiesbaden: Harrasowitz.

Loh, Gerhard. 1987. *Geschichte der Universitätsbibliothek Leipzig von 1543 bis 1832*, Leipzig: Bibliogr. Inst.

Lohse, Hartwig. 1982. „Friedrich Ritschl und die Bonner Universitätsbibliothek. Ein Beitrag zum Berufsbild des Professoren-Bibliothekars im 19. Jahrhundert.” W *Bibliotheken im gesellschaftlichen und kulturellen Wandel des 19. Jahrhunderts*, 35–53. Hamburg: Hauswedell.

Mannschatz, Hans-Christian. 1990. „Zur Erinnerung an Robert Naumann (1809–1880).“ *Bibliothekar* 3: 157–160.

Marwinski, Konrad. 1983. *425 Jahre Universitätsbibliothek Jena: 1558–1983*. Jena: b.w.

Mehl, Ernst, und Hannemann, Kurt. 1956. *Deutsche Bibliotheksgeschichte*. Berlin: E. Schmidt.

Milkau, Fritz, und Georg Leyh. 1962–1961. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, 1–3. Wiesbaden: Harrasowitz.

Mühlner, Manfred, 1987. „Begeisterung war die Signatur meiner Tätigkeit: die Reform der Königlichen Öffentlichen Bibliothek in Dresden unter Ernst Wilhelm Förstemann.“ *Studien zum Buch- und Bibliothekswesen* 5: 81–88.

Nestler, Friedrich. 1969. *Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig: Bibliographisches Institut, VEB.

Pertz, Georg Heinrich. 1867. *Die Königliche Bibliothek zu Berlin in den Jahren 1842 bis 1867*. Berlin: b.w.

Ruf, Paul. 1953. „Schmeller als Bibliothekar“. W *Festgabe der Bayerischen Staatsbibliothek Emil Gratzl zum 75. Geburtstag*, 9–95. München: Harrasowitz.

Schmitz, Wolfgang. 2007. *Deutsche Bibliotheksgeschichte*, Frankfurt am Main: Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.

Seesemann, Heinrich. 1996. „Griesbach, Johann Jakob.“ W *Neue Deutsche Biographie*, hrsg. von der historischen Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften, 7: 62–63. Berlin: Ducker & Humblot.

Stählin, Agnes. 1986. „Professoren und Studenten im Widerstand gegen die Benutzungsordnung der Universitätsbibliothek Erlangen im 19. Jahrhundert.“ W *Der Bibliothekar zwischen Praxis und Wissenschaft. Bernhard Sinogowitz zum 65. Geburtstag*, hrsg. von D. Schug, 211–220. Wiesbaden: Harrasowitz.

Vogeler, Helmut. 1970. „Johann Christian Felix Bähr als Oberbibliothekar der Universitätsbibliothek Heidelberg (1832–1872).“ *Bibliothek und Wissenschaft* 7: 40–137.

Vorstius, Joris, und Joost Siegfried. 1980. *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*, 8. Wiesbaden: Harrasowitz.

Weimann, Karl Heinz. 1975. *Bibliotheksgeschichte*, München: Verlag Dokumentation.

Widmann, Hans. 1960. „Die Zugänglichkeit der Universitätsbibliothek Tübingen (Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts).“ W *Aus der Welt des Bibliothekars. Festschrift für Rudolf Juchhoff zum 65. Geburtstag*, hrsg. von K. Ohly und W. Krieg, 215–229. Köln: Greven Verlag.

Wilken, Friedrich. 1828. *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin: Duncker und Humblot.

Zedler, Gottfried. 1896. *Geschichte der Universitätsbibliothek zu Marburg 1527–1887*. Marburg: N. G. Elwert.

Przystłany: 30 VI 2020

Zaakceptowany: 28 VIII 2020

Zdzisław Gębołyś

Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz. Department of the Institute of Philosophy

e-mail: zdzislaw.gebolys@ukw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-6322-478X

Dr hab. Zdzisław Gębołyś, profesor of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz (hereinafter: KWU) at the Department of the Institute of Philosophy of KWU. Main research interests: librarian's profession – history, modern times, problems of the ethics of the librarian's profession; bibliography – methodology and theory; organization and management of libraries; libraries of the Polish minority in Lithuania and the Czech Republic, and libraries of the German minority in Poland. Author of about 300 scientific publications, incl. *Librarian profession in Germany in the years 1789–1871* (2002); *Libraries of the German minority in the Second Polish Republic* (2012). Co-editor of the world's first complete anthology of national codes of library ethics (2008), 2012 – English version. Translator and editor of the critical edition of Paul Ladewig's *Catechism of the library* (2016) into Polish, English and Slovak. Author of several bibliographies, including: *Bibliography of prints in Polish published in Lithuania from 1944 to 2014* (2015). Editor of the *Chronicle in Przegląd Biblioteczny* (2005–2009). Member of many professional and scientific associations, both Polish and foreign. Scholarship holder of German foundations. Participation in conferences, study trips, research and teaching trips under the Erasmus program. Member of the Polish-German-Czech Team for the Bibliography of the History of Silesia (1987–); member of the team of the Association of Polish Librarians for developing a code of professional ethics for a librarian and information worker (2005).

Librarians of university, court and city libraries in German lands in the years 1789– 1871 and the access to book collections

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2020.002>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: court libraries; city libraries; university libraries; Germany; sharing of collections; librarians; 1789–1871

Summary: The 19th century brought numerous changes in political, social and economic life, which also left a mark upon libraries. This can be seen especially in the case of libraries that had been operating for a long time, serving both scientists and the so-called general public. Using the example of the German court, university and city libraries of 1789–1871, we will show how these changes influenced the condition of the access to the collections. Typical problems in this field included: short opening times of libraries, a narrow circle of users limited to the upper-class; limiting the time and number of books borrowed at one

time, which was caused by a number of factors, including insufficient staff and / or financial resources. Until 1871, the condition of the access to collections was influenced by excessive individualism, a lack of cooperation, and a variety of organizational solutions in German libraries. The awareness of the shortcomings and limitations, as demonstrated by the next decades, paradoxically led to cooperation in this field.

Zdzisław Gębołyś

Kazimierz-Wielki-Universität in Bromberg. Institut für Philosophie

e-mail: zdzislaw.gebolys@ukw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-6322-478X

Dr. habil. Zdzisław Gębołyś, Professor an der Kazimierz-Wielki-Universität in Bromberg im Institut für Philosophie. Zu seinen Forschungsschwerpunkten gehören: das Berufsbild Bibliothekar/in – Geschichte, Gegenwart, Fragen der Berufsethik; die Bibliografie – Methodik und Theorie; die Organisation und Verwaltung in den Bibliotheken; die Bibliotheken der polnischen Minderheit in Litauen und der Tschechischen Republik sowie die Bibliotheken der deutschen Minderheit in Polen. Er ist Autor von ca. 300 wissenschaftlichen Publikationen, darunter: *Zawód bibliotekarski na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871* [Das Berufsbild Bibliothekar/in in den deutschen Ländern 1789–1871] (2002); *Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej* [Die Bibliotheken der deutschen Minderheit in der Zweiten Republik Polen] (2012); Mitredaktor der ersten vollständigen Anthologie von nationalen Kodizes der bibliothekarischen Berufsethik (2008), 2012 – in der englischen Sprache; Übersetzer und Redaktor einer kritischen Ausgabe von „Katechizm biblioteki“ [Der Bibliothekskatechismus] von Paul Ladewig (2016), herausgegeben in der polnischen, englischen und slawischen Sprache; Autor von Bibliografien, darunter: *Bibliografia druków w języku polskim wydanych na Litwie od 1944 do 2014 roku* [Die Bibliografie der polnischen Drucke aus Litauen 1944–2014] (2015); Redaktor von *Kronika* [Die Chronik] in der Zeitschrift „Przegląd Biblioteczny“ (2005–2009); Mitglied von zahlreichen polnischen und ausländischen Berufs- und Wissenschaftsvereinen; Stipendiat deutscher Stiftungen; Teilnehmer von Tagungen, Studienaufenthalten, wissenschaftlichen und didaktischen Aufenthalten im Rahmen des Erasmus-Programms; Mitglied der polnisch-deutsch-tschechischen Arbeitsgruppe zur Vorbereitung einer Bibliografie zur Geschichte Schlesiens (1987–); Mitglied der Arbeitsgruppe des Verbands Polnischer Bibliothekare zur Bearbeitung vom Kodex der Berufsethik eines Bibliothekars und Informationsmitarbeiters (2005).

Bibliothekare der Universitäts-, Hof- und Stadtbibliotheken auf den deutschen Gebieten 1789–1871 angesichts der Benutzung von Beständen

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2020.002>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S

tichworte: Hofbibliotheken; Stadtbibliotheken; Universitätsbibliotheken; Deutschland; Bereitstellung von Beständen; Bibliothekare; 1789–1871

Z

zusammenfassung: Das 19. Jahrhundert bewirkte zahlreiche Änderungen im politischen, gesellschaftlichen und ökonomischen Leben, die ebenfalls die Bibliotheken beeinflussten. Es ist vor allem am Beispiel der seit langem tätigen Bibliotheken wahrzunehmen, die sowohl der Wissenschaft als auch der Öffentlichkeit dienten. Am Beispiel der deutschen Hof-, Universitäts- und Stadtbibliotheken 1789–1871 wird dargestellt, auf welche Weise diese Änderungen die Bereitstellung von Beständen beeinflusst haben. Zu den typischen Schwierigkeiten in diesem Bereich gehörten: kurze Öffnungszeiten der Bibliotheken, ein enger, nur auf höhere Schichten begrenzter Benutzerkreis, die Begrenzung von der Ausleihzeit und der Anzahl von ausgeliehenen Büchern, was auf eine Reihe von Faktoren zurückzuführen war, u.a. auf die nicht ausreichende Zahl an Mitarbeitern und/oder auf ungenügende Finanzmittel. Die Bereitstellung von Beständen stand bis 1871 unter dem Einfluss vom übermäßigen Individualismus, von fehlenden Kooperationsmöglichkeiten und von der Vielfalt organisatorischer Lösungen in den deutschen Bibliotheken. Das Bewusstsein von Mängeln und Begrenzungen führte überraschenderweise zur Entstehung der Zusammenarbeit, was erst in den darauffolgenden Jahrzehnten zu beobachten war.